

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ Г.С.СКОВОРОДИ

«КРАЄЗНАВСТВО І УЧИТЕЛЬ – 2016»

МАТЕРІАЛИ

МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

*26 лютого 2016 року
Україна, м. Харків*

ХАРКІВ
2016

ни» прийнятий 16 квітня 1997 року. Кожен кримський татарин, який незалежно від нішнього місця проживання подасть до кінця 1999 року заяву про прийняття українського громадянства, зможе отримати його автоматично, без таких обов'язкових донедавна умов, як знання української мови, наявність засобів до існування у Криму тощо.

Складним було питання виділення кримським татарам земельних ділянок для індивідуального будівництва та господарської діяльності. Місцева влада через етнічні упередження та корумпованість не сприяла виділенню землі кримським татарам. Це призвело до самозахоплення земель та інших акцій протесту в Судаку, Морському, Веселому, Симеїзі, Ялті, Алушті, інших населених пунктах. У черзі на отримання державного житла в міських і сільських радах перебувало більше 7 тис. сімей (27 тисяч осіб). 16 тис. сімей (64 тисячі

осіб) індивідуальних забудовників через відсутність коштів неспроможні були завершити розпочате будівництво, і вимушений був проживати в недобудованих будинках або тимчасових будівлях.

До відповідного переліку проблем додаються також питання забезпечення дітей школою з національною мовою викладання. В Криму діяло лише 15 загальноосвітніх шкіл із кримськотатарською мовою, де навчалося 6,3 % дітей півострова.

Отже, при поверненні на історичну Батьківщину кримські татари зіткнулися з цілою низкою проблем, які охоплювали майже усі сфери життя. Це законодавчі, економічні, соціальні, культурні проблеми. Держава доволі повільно вирішувала ці питання і ті законодавчі акти, які були прийняті не реалізовувалися у повній мірі, що негативно позначалося на процесі облаштування кримськотатарського народу.

Трубчанінов М. А.

*кандидат історичних наук, доцент,
начальник наукової частини ХНПУ імені Г.С. Сковороди*

СЕЛЯНСЬКІ ПІДСОБНІ ПРОМИСЛОВІ ВИРОБНИЦТВА, ПРОМИСЛИ ТА РЕМЕСЛА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ РОСІЇ В ОСТАННІЙ ТРЕТИНІ XVIII – НА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

Протягом останньої третини XVIII – початку XX ст. в соціально-економічній та культурній модернізації Російської імперії досить важливу роль відігравали різноманітні підсобні промислові виробництва, промисли та ремесла, якими селяни часто займалися поряд із землеробством і тваринництвом. Багато традиційних селянських підсобних промислових виробництв і промислів мали в Європейській Росії багатомістову історію. Найбільш широке поширення дрібна селянська промисловість одержала в Московській, Владимирській, Калузькій, Костромській, Тверській, Ярославській, Нижегородській та багатьох інших губерніях Європейської Росії. Тут, чи ледве не в кожному селі селяни окрім землеробства займалися й промислом. Було чимало сіл і цілих промислових округів, у яких неземлеробські заняття відігравали в селянських господарствах головну роль.

Дослідження промислової діяльності селян в губерніях і областях Європейської

Росії протягом останньої третини XVIII – початку XX ст. дозволяє в повному обсязі показати складні й різноманітні соціально-економічні закономірності й конкретно історичні особливості розвитку капіталізму в Росії, рівень соціального розширення селянства, визначити, у якому напрямку і якими методами реалізувалася допомога дрібним товаровиробникам з боку уряду, органів земського самоврядування та суспільства. Вивчення історичного досвіду розвитку селянських підсобних виробництв, промислів і ремесла, допомагає правильно оцінити тенденції розвитку дрібнотоварного виробництва, особливості його функціонування в окремих регіонах Європейської Росії, виявити ефективні засоби регулювання і стимулювання такої форми селянського підприємництва. Без вивчення особливостей розвитку еволюції селянських промислових виробництва і підсобних промислів дрібного промислового підприємства в останній третині XVIII – початку

XX ст. неможливо зрозуміти у всій повноті, різноманітності та складності загальну історію Росії у період найбільш динамічного розвитку в ній ринкових відносин, а з іншого боку, дослідження цієї проблеми необхідне для визначення напрямів сучасної практичної діяльності у справі виявлення, відродження і збереження народних трудових навичок і традицій. Важливість розробки досліджуваної проблеми також диктується назрілою необхідністю сучасного переосмислення багатьох суттєвих аспектів ринкової трансформації селянських промислових виробництв і підсобних промислів, більш точного й об'єктивного визначення їх місця і ролі в господарському та культурному житті російського села в останній третині XVIII – на початку XX ст.

Найбільш масштабний розвиток селянські підсобні промислові виробництва і промисли одержали в останній третині XVIII – на початку XX ст., що обумовлювалося ростом суспільного поділу праці, поглибленням господарської спеціалізації окремих регіонів Російської імперії й посиленням обміну між ними. Протягом останньої третини XVIII – початку XX ст. російська економіка характеризувалася значною присутністю в ній дрібної селянської промисловості. Деякі галузі економіки в цілому носили переважно кустарний характер, наприклад виробництво дерев'яних виробів, кошикарство, чинбарство та ін. У багатьох регіонах Європейської Росії промислові селяни, яким вдавалося знайти на околицях свого села доброякісну глину, традиційно займалися гончарним промислом. Хоча з розвитком індустріалізації механічне виробництво витіснило з ринку деякі селянські промисли, так, наприклад, привело до занепаду кустарне виробництво цвяхів та дроту, але більшість селянських підсобних промислових виробництв і промислів зуміли реорганізуватися й зберегли своє значення в економіці країни. Більше того, в багатьох регіонах Європейської Росії помітною рисою селянської промисловості стала її тісна взаємодія з великим індустріальним виробництвом. Під впливом заводів та фабрик традиційні селянські підсобні промислові виробництва і промисли часто вдо-

сконалювалися як організаційно, так і технічно.

Історичний досвід показав, що розвиток селянських підсобних виробництв і промислів сприяв створенню на селі взаємодіючих систем підвищення ефективності регіональної економіки, коли селянська промисловість фінансувала аграрне виробництво, а останнє надавало селянському підсобному виробництву і промислам просторову базу для розміщення, сировину і робочу силу. Така система взаємодії забезпечувала економічно ефективне використання наявних ресурсів, давала можливість здійснення розширеного виробництва, значною мірою підвищувала потенціал розвитку регіону й ступінь використання загальної сукупності природно-ресурсних факторів місцевого характеру.

Протягом останньої третини XVIII – початку XX ст. в аграрній сфері Європейської Росії діяло понад 5 млн. підсобних промислових підприємств і промислів – млини, крупорушки, олійниці, хлібопекарні цехи, кузні, металообробні та гончарні майстерні, невеликі цегельні, черепичні та кахельні заводи, шкірообробні, текстильні, швейні, деревообробні, меблеві та інші виробництва. У цілому, по губерніях Європейської Росії, селянські промислові виробництва були, хоча й нерівномірно, поширені у всіх регіонах і в усіх галузях обробної промисловості. Найбільш розвиненими селянські підсобні промислові підприємства і промисли були в центрально-промислових губерніях, де на початку XX ст. на кожні 10 тис. сільського населення приходилося 1 тис. промислових селян. В північних губерніях щільність селянської промисловості також була досить великою – від 500 по 1 тис. промислових селян на 10 тис. сільського населення. У всіх інших регіонах Європейської Росії на кожні 10 тис. сільського населення приходилося від 100 до 250 промислових селян. Це було зумовлено як необхідністю збільшення виробництва продуктів харчування, виготовлення знарядь праці, предметів побуту, так і потребами селян в додатковому заробітку. Досить масштабний розвиток селянських підсобних промислових виробництв та промислів обумовлювався необхідністю пі-

двищення економічної ефективності функціонування селянських господарств, збільшення ними обсягів дрібнотоварного виробництва, більш ефективним використанням перерв в сільськогосподарських роботах та необхідністю раціонального використання трудових ресурсів протягом усього року.

Велика промисловість в Російській імперії спеціалізувалася на виробленні напівфабрикатів, а потреби населення в готових виробах у значній мірі задовольняли селянські підсобні промислові виробництва, промисли та ремесла. Вони були незамінними в тих ланках промислового виробництва, де було потрібно ручне виготовлення нескладних виробів у невеликій кількості. Збереженням і відносним процвітанням селянські підсобні промислові виробництва та промисли значною мірою були зобов'язані пільговому оподатковуванню, а в багатьох випадках і повному звільненню від податкових виплат, що практикувалося державою протягом тривалого часу. Надлишок в селах Європейської Росії робочих рук і недостача капіталу робили більш вигідним використання ручної праці замість машинної, що зміцнювало позиції селянських дрібнотоварних підприємств. Низький рівень життя більшості населення губерній Європейської Росії також сприяв збереженню попиту на дешеві промислові вироби, виготовлені кустарним способом з недорогих матеріалів. Дорадянські селянські промислові господарства представляли собою відносно автономні одиниці, які забезпечували своїх жителів майже повним набором продовольчих та промислових товарів. Саме такі селянські промислові господарства ставали прообразом сучасних аграрних мікрокластерів. Ці малі форми селянського промислового підприємництва в зазначений час забезпечували ефективне функціонування й прискорювали ринкову трансфо-

рмацію значної частини селянських господарств Європейської Росії. Вони активно впливали на всі сторони економіки російського села, його соціальне та культурне життя, на формування ментальності й свідомості самих селян.

Повсюдно, в Європейській Росії селянські підсобні промислові підприємства і промисли останньої третини XVIII – початку XX ст. в багатьох галузях демонстрували завидну рентабельність й успішно витримували конкуренцію з великою індустрією, заснованою на машинній техніці. Селянські дрібні харчові підприємства, текстильні, деревообробні та металообробні промисли, виробництво сільськогосподарського реманенту, кераміки, меблів та ікон, дрібнотоварні виробництва з обробки шкіри, тваринної й мінеральної сировини та інші дрібні кустарні промисли та ремесла довгий час успішно конкурували з фабрично-заводським виробництвом. Навіть промисловий переворот та індустріалізація, що відбувалися у Російській імперії протягом XIX – початку XX ст., не привели до ліквідації селянських підсобних промислових підприємств і промислів, а навпаки – до її капіталізації та організаційної оптимізації. Фабрики і заводи, що виникали в Російській імперії, навіть давали новий поштовх розвитку селянського промислового підприємництва в губерніях Європейської Росії. В результаті воно не тільки зберігалось як важлива складова російського народного господарства, але паралельно росту великої промисловості, співробітничавши з нею, приймала нові організаційні форми. Промислове селянство Європейської Росії постійно освоювали нові матеріали, створювали нові види виробництва, починали використовувати більш досконалу техніку та технології.